

El plor de la tórtora i el naufragi de *L'Atlàntida*: dos ressons virgilians en l'obra de Verdaguer

Jaume MEDINA

Universitat Autònoma de Barcelona
jaume.molina@uab.es

ABSTRACT

Having already presented a document proving that Jacint Verdaguer had a copy with the Latin edition of Virgil's works, there are here offered two examples about the Mantua's poet influence on the poetic production of the Catalan author.

Keywords: Classical Tradition. Poetry. Catalan Literature.

RÉSUMÉ

Després d'haver presentat un document en què s'acredita que Jacint Verdaguer posseïa un exemplar amb l'edició llatina de les obres de Virgili, hom ofereix dos exemples de la influència del poeta de Màntua sobre la producció poètica de l'autor català.

Mots clau: Tradició clàssica. Poesia. Literatura catalana.

És un fet ben conegut que el poeta Jacint Verdaguer (Folgueroles, 1845 – Vallvidrera, 1902), que havia entrat a estudiar al Seminari de Vic a la tendra edat de deu anys, posseïa des del 1859 un exemplar de les obres de Virgili. En donava la notícia el 1978 Maria Condeminas¹:

Verdaguer, a tretze anys, durant el curs [...] 1858-1859, començà a estudiar retòrica, i a mig curs, o sigui ja dins l'any 1859, comprà una edició de les obres de Virgili [P. Virgili Maronis, *Opera* (Barcelona 1822)], que procedia d'un altre alumne, també com ell de Folgueroles, anomenat Joan Casals i Puntí. En el verso de la portada, l'esmentat Casals havia escrit amb tinta: '*Joan Casals y Puntí de Folgarolas. Estudiante de 1º año de Retórica, año 1857*'. Verdaguer ratllà aquests mots i va escriure més avall: '*Jacinto Verdaguer y Santaló de Folgarolas estudiando 1º de Retórica. Año 1859. 5 rals*'. En examinar el llibre, he vist que els alumnes de primer curs de retòrica traduïen i estudiaven el llibre I de l'*Eneida*, cosa, d'altra banda, molt fàcil d'esbrinar, perquè, mentre que a la resta del volum no hi ha ni una sola nota escrita, aquest llibre és ple d'anotacions, de taques i de gargots; però, vull remarcar-ho, no hi ha ni una sola lletra de mà de Verdaguer. ¿L'havia comprat per servir-se'n, en efecte, com a llibre d'estudi? ¿O bé l'havia adquirit, potser ja avançat el curs, amb el desig únicament de posseir

---

¹ Maria Condeminas, *La gènesi de "L'Atlàntida"*. Barcelona, Curial, 1978, pàgs. 13-14.

el llibre, de tenir les obres d'aquell gran poeta que, encara que tot just el començava a conèixer, l'havia ja captivat? L'única cosa que puc dir és que Verdaguer conservà sempre més aquest llibre i que, de tots els que estudià, és l'únic que conec amb un ex-libris manuscrit d'ell quan era estudiant.

Ja en altres bandes² he tingut ocasió de remarcar la presència de la petja virgiana en la poesia de Verdaguer. Ara voldria donar testimoni de dos altres punts de contacte entre ambdós poetes.

El primer va referir al plany de la tórtora. "Té un cant trist i gemegós: 'Ruuuc'. Quan està viuda no es torna a unir". Aquesta és la breu descripció que Verdaguer fa de l'ocell en el seu llibre de *Folklore*³, on diu també:

¿Voleu un aucell més innocent i bo que la tórtora? Ella, al quedar-se viuda, no volgué tornar-se a aparellar, i des de llavors va trista i desolada pels boscos solitaris, plorant sempre al seu espòs. Doncs, hi ha qui la murmura i interpreta sos planyívols crits de dolor de la manera més prosaica. Diuen, ara veieu quins coses de dir!, que tenia un ruquet i que, havent-lo trobat a faltar, va pel bosc cridant-lo: "Ruuuc, ruuuc!"⁴.

Que diferents eren de les d'ara les tórtores que en temps de Verdaguer poblaven la contrada de Calldetenes! Avui només s'hi veuen i s'hi senten les de l'espècie anomenada turca, de bella presència, però enjogassades renoueres i d'enfadosa cançó.⁵

Verdaguer parlà sempre de la tórtora com d'un ocell planyívol. Així, a la *Cançó dels aucells*, dins el llibre *Montserrat*,⁶ se li adreça, dient-li:

Tu que plores tant,
tortoreta viuda,
vine, que entre flors
ton amor hi nia.

I a *Roser de tot l'any*⁷ deia:

² Vegeu, per exemple, *La serp amagada*, dins: Jaume Medina, *Lletres d'enguany i d'antany*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, pàgs. 168-169; Jaume Medina, "L'Arcàdia verdagueriana", *Serra d'Or*, núm. 506 (febrer de 2002), pàgs. 28-30.

³ Jacint Verdaguer, *Obres completes*, 4^a ed. Barcelona, Selecta (Biblioteca Perenne, 1), 1964, pàg. 1379.

⁴ *Ibid.*, pàg. 1376.

⁵ Aquesta tórtora d'avui dia és descrita per Celdoni Fonoll, *Aucells*. Pròleg: Joaquim Maluquer i Sostres. Dibuxos: Albert Alemany, Ian Willis, Àngels Jutglar, Francesc Jutglar, Toni Llobet, Etel Vilaró, Xavier Macpherson, Hilary Burn, Chris Rose, Juan Varela, Norman Arlott. Característiques biològiques: Albert Bertolero i Jacqueline Donoyan (textos i mapes) Cultura popular i literatura: Celdoni Fonoll. Maqueta del disc compacte: Eloïsa Matheu. Epíleg: Lloïl Bertran. Barcelona (Lynx Edicions) 2006, pàgs. 119 (*Tórtora turca* / Vas arribar a Catalunya / no fa pas vint-i-cinc anys. Venies de terres d'Àsia / per celestes viarany. / Ca nostra ja és casa teva / i, és clar!, parles català / quan cantusseges: "Justíicia!", / amb tudonesc parrupar. / Ets un bon exemple, turca, / per qui emigra o ha emigrat / a aquesta terra que accepta / tothom que s'hi ha integrat") i pàgs. 244-245 (on exposa les característiques biològiques i la cultura popular i literatura sobre la tórtora turca).

⁶ Jacint Verdaguer, *Montserrat. Llegendari, cançons, odes*. Edició de Narcís Garolera. Barcelona, Edicions de 1984, 2003, pàg. 145.

⁷ Jacint Verdaguer, *Obres completes*, ed. cit., pàg. 589

La tortoreta que plora
és l'Església que s'enyora
privada del seu Espòs;
en sa penosa viudesa
la sola cançó que ha apresada
és un gemec amorós.

Verdaguer va recollir de la boca del poble la interpretació dels cants dels ocells. Així ho exposava a la introducció del seu llibre de *Folklore*⁸ després de preguntar: *Què diuen los aucells?*:

Anau-los-ho a demanar a ells mateixos, si us volen respondre. Lo seu llenguatge no és gaire entès ni conegut pels homes que corren avui dia; mes los pagesos i pastors, que els senten sovint i els tracten de més de prop, i, per lo tant, ne saben més que els savis, han provat, fa centúries, d'interpretar alguns de llurs cants, i amb prou feines han arribat a traduir-ne algun passatge d'ací i d'allà, en dites, adagis i versos estranys, com los que aneu a sentir. Si tot cant sol tenir una lletra, aquesta és la lletra del cant dels aucells tal com la gent bosquerola me l'ha ensenyada a mi, mot per mot, sense guanyar ni perdre.

Però és molt possible que cap dels informadors digués a Verdaguer que la tórtora és un ocell que plora. On vertaderament és emprat el verb “gemegar” (*gemere*) és al vers 58 de la primera de les *Bucòliques* de Virgili:

...nec gemere aëria cessabit turtur ab ulmo⁹.

El segon punt de contacte que voldria ressaltar va referit a un passatge del començament de *L'Atlàntida*, en què el poeta català descriu l'estrepitosa aparatositat d'una tempesta marina.

L'any 2000 vaig publicar un article sobre uns passatges de la “Introducció” a *L'Atlàntida*, la gran obra èpica de Verdaguer¹⁰. Començava el treball remetent-me a un interessantíssim estudi de Josep M. Solà i Camps, titulat *Del Colom a L'Atlàntida*¹¹, en el qual l'autor sostenia que l'obra, tal com la coneixem en la seva versió definitiva, havia estat el resultat d'un lent i costós procés, i que, al llarg de les diverses etapes de la seva confecció, presentà uns plantejaments i unes estructures diversos, i comptà amb uns elements diferents en els tres grans estats pels quals passà fins a ésser tal com la coneixem avui. Segons demostrava Solà i Camps, el poeta redactà per a la versió definitiva de l'obra, és a dir, la versió que fou premiada als Jocs Florals del 1877, una “Introducció” i una “Conclusió” que no figuraven en cap dels altres dos estats anteriors del seu procés

⁸ *Ibid.*, pàg. 1371.

⁹ “...i la tórtora no cessarà de plànyer-se des del cimerolet aeri de l'om”.

¹⁰ Jaume Medina, “L'ermità i el primer vers de L'Atlàntida”, *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. Homenatge a Arthur Terry*, 4 (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000), pàgs. 71-76. Ara dins: Jaume Medina, *Lletres d'enguany i d'antany*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, pàgs. 170-175.

¹¹ Josep M. Solà i Camps, “Del Colom a L'Atlàntida”, dins: *Jacint Verdaguer. En el centenari de L'Atlàntida*. Barcelona, Fundació Carulla-Font, 1977, pàgs. 39-74.

d'elaboració. D'aquesta manera, la narració de la "història antiga", que és el nucli central de *L'Atlàntida* i que en els dos estats anteriors de la confecció del poema havia estat en boca, successivament, del diable i del mateix poeta, passava a ésser feta llavors per un ermità. Verdaguer havia iniciat el procés que el duria a aquest canvi a partir de mitjan 1876. I és ben versemblant de creure que, tal com assenyalava Solà i Camps, el poeta havia projectat una introducció força més breu, començant-la a partir del que és l'estrofa dotzena de la versió definitiva. Solà i Camps havia sabut trobar en el seu moment la font en què pouà Verdaguer per a compondre les vuit primeres estrofes¹², i publicà¹³, així mateix un facsímil de l'esberrany de la "Introducció" de *L'Atlàntida*.

Ara bé: en aquest facsímil publicat per Solà i Camps, la "Introducció" comença a l'estrofa dotzena de la versió definitiva. I, doncs, fins a arribar a aquesta estrofa dotzena, després de les vuit a què hem al·ludit anteriorment¹⁴, en queden encara tres. A l'estrofa vuitena¹⁵ Verdaguer es recrea en la consideració del tema de la tempesta marina i descriu amb una extraordinària vivesa auditiva i visual alhora l'esfereïdor espectacle de l'espetec del llamp que, en haver caigut sobre el polvorí de la nau veneciana, fa explotar amb ella també la genovesa. I diu:

Ofegant lo brogit de la batalla,
un llamp del cel espetegant davalla
de la nau veneciana al polvorí;
se bada i roda al fons feta un Vesuvi,
mentres romp la de Gènova un diluvi
d'escumes, foc i flama en remolí.

A les estrofes novena, desena i onzena, Verdaguer es rabeja encara en aquestes consideracions i parla de les descomunals conseqüències de la catàstrofe:

Càrrega i nau les ones engoliren,
i amb elles los taurons s'ho compartiren;
de mil guerrers sols lo més noi roman;
entre escuma a flor d'aigua un pal obira,
i, quan lo braç per amarrar-s'hi estira,
altra onada el sepulta escumejant.

Mida l'abisme bracejant, i destre
ne surt muntat a un tros de l'arbre mestre

---

¹² *Ibid.*, pàgs. 68-70. Tanmateix, en el meu estudi citat a la nota 1, jo deia: "Solà i Camps havia sabut trobar en el seu moment la font en què pouà Verdaguer per a compondre les *onze* primeres estrofes". Deia *onze*, quan, en realitat, havia de dir *vuit*, ja que Solà i Camps es refereix, en aquesta ocasió, només a les vuit primeres estrofes. La font al·ludida era el llibre de Francisco José Orellana, *Cristóbal Colón, biografía popular*, que es troba a la biblioteca de Verdaguer, conservada a la Biblioteca de Catalunya. Solà i Camps dóna notícia de les pàgines amb marques de llapis fetes per Verdaguer, que són les 336, 344, 345, 436 i 437, en les quals són continguts molts dels elements que després havien de passar a formar part, com es pot veure a la pàgina 70 de l'estudi de Solà i Camps, de les vuit primeres estrofes de la "Introducció" a *L'Atlàntida*.

¹³ *Ibid.*, pàg. 63.

¹⁴ Vegeu la nota 12.

¹⁵ Jacint Verdaguer, *L'Atlàntida*. Poema. A cura de Pere Farrés i Arderiu. Vic, Eumo Editorial / Societat Verdaguer, 2002, pàg. 105.

que gira on bé li plau com un corser,
i al trebolí es rebat de les zumzades,
com vell pastor al mig de ses ramades
de banyegaines bous que abeura el Ter.

Los cetacis aflairen carn humana,
que l'àliga de mar també demana,
fent parella amb lo corb; pertot arreu
l'escometen records del cataclisme;
a cada pas lo xucla un nou abisme;
qui el traurà de sa gola? Sols un Déu.

Un naufragi després d'una tempesta a poca distància del començament de l'obra, com ocorre també a *L'Eneida*, al llibre primer de la qual¹⁶ Virgili descriu les fragors d'una tempesta en ple combat, després del prec que Juno (rival de Pal·las, protectora dels troians) fa a Èol (rei dels vents) per convèncer-lo que enfonsi els vaixells dels fugitius de Troia, a fi que mai no puguin arribar a Itàlia.

L'escena és vertaderament colpidora tant en un poeta com en l'altre, encara que, tanmateix, la presentin cadascun a la seva manera. Així, Virgili (v. 102-119) diu:

Talia iactanti stridens Aquilone procella
uelum aduersa ferit fluctusque ad sidera tollit.
franguntur remi, tum prora auertit et undis
dat latus: insequitur cumulo praeruptus aquae mons.
hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens
terram inter fluctus aperit, furit aestus harenis.
tris Notus abreptas in saxa latentia torquet
(saxa uocant Itali mediis quae in fluctibus Aras,
dorsum inmane mari summo), tris Euris ab alto
in breuia et syrtis urget, miserabile uisu,
inluditque uadis atque aggere cingit harenae.
unam, quae Lycios fidumque uehebat Orontem,
ipsius ante oculos ingens a uertice pontus
in puppim ferit: excutitur pronusque magister
uoluitur in caput; ast illam ter fluctus ibidem
torquet agens circum et rapidus uorat aequore uertex.
adparent rari nantes in gurgite uasto,
arma uirum tabulaeque et Troia gaza per undas¹⁷.

¹⁶ Versos 80 i següents..

¹⁷ Seguim, tant per al text llatí com per al català: P. Virgili Maró, *Eneida*. Vol. I [Llibres I-III]. Text revisat i traducció de Miquel Dolç. Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1972, pàgs. 121-122. Vet aquí la traducció: "Mentre parlava, la tempesta, eixordada per l'Aquiló, xoca de ple amb la seva vela i aixeca les ones fins als astres. Es trenquen els remes, la proa vira i dona a l'onada el flanc del vaixell; una esquerra muntanya d'aigua envesteix amb tota la seva massa. Aquests queden suspesos al cim de l'onada; als altres, l'ona, esberlants, els descobreix entre la gorga la terra; bull furiosament l'aigua amb les arenes. Tres vaixells, els rapeix el Notus i els llança contra roques ocultes (aquestes roques que els itàlics anomenen *Ares*, les quals, enmig del mar, formen gepes deformes a flor d'aigua), d'altres tres en precipita l'Eurus d'alta mar sobre els baixos, les sirtes, penós espectacle!, i els esdernega contra els esculls o els cenyeix de marges de sorra. Un d'ells, que

Tot i les diferències que es poden observar en les narracions virgiliana i verdagueriana, també s'hi troben algunes coincidències que bé val la pena d'assenyalar. El relat virgilià està ple de déus i de vents, mentre que el nom de Déu és esmentat una sola vegada al final del text verdaguerià. Però en el que coincideixen de ple els dos autors és a fer-hi aparèixer la figura singular d'un naufrag: en el cas de Virgili, es tracta del pilot, que, després d'haver-lo fet girar tres vegades sobre ell mateix, el vòrtex l'engoleix dins el seu corrent; en el cas de Verdaguer, es tracta del més jove de tots els guerrers, que, després d'haver intentat en va una vegada d'amarrar-se a un pal de la nau, aconsegueix per fi de muntar sobre un tros de l'arbre mestre (que, semblantment al que ocorre amb el pilot virgilià, també gira endut pel terbolí). I, en fi, hi ha en tots dos casos la fusta que serveix de mitjà de salvació: en el cas de Virgili es parla de "*tabulae*" i en el cas de Verdaguer d'un "pal" i d'"un tros de l'arbre mestre", que serveix d'auxili a l'heroi. Com a diferència es pot remarcar també que en el cas de Virgili són diversos els qui se salven, mentre que en el cas de Verdaguer és un de sol.

¿Què fa, però, que Verdaguer segueixi Virgili a una certa distància? Possiblement, quan el poeta català escrivia els seus versos no tenia davant dels seus ulls el text virgilià, que, tanmateix, servava en la seva memòria. Virgili va marcar profundament la producció juvenívola de Verdaguer, quan aquest, entre 1859 i 1865, escrivia *poesies pastorils* i seguia molt de prop els versos i els mots del mantuà. El 1876 Verdaguer havia fet ja molt camí poesia endins. Era ja prou madur per no haver-se de cenyir al peu de la lletra als mots dels grans mestres i es podia permetre el luxe i la llibertat de reportar imatges viscudes sense la necessitat de recórrer materialment als llibres d'on les havia tretes. I és això el que fa pensar que la narració verdagueriana de la salvació del naufrag és també d'origen virgilià, baldament no se cenyeixi d'una manera estricta al text que, sens dubte, tenia com a punt suprem de referència.

---

duia els lícis i el lleial Orontes, rep, davant els ulls mateixos d'Eneas, una ingent mola d'aigua que el colpeix daltabaix a la popa: n'és arrencat el pilot i roda cara al mar; tres vegades l'onada, al mateix lloc, l'impel·leix, el fa girar sobre ell mateix, i voraç l'engoleix el vòrtex dins el seu corrent. Apareixen nedant uns pocs damunt el vast xuclador, i armes d'herois i taulons i tresors troians per les ones."